

B O G Á R L Á S Z L Ó

Töprengések Hamvas Béla ürügén

Hamvas Béla életművéről beszélni egyszerre felemelő és reménytelen vállalkozás. Az örök bölcsesség és derű transzcendens világából most valószínűleg jóindulatú kedvességgel mosolyog a Mester, figyelvén ügyetlen csetlés-botlásomat. Valóban, különösen megmosolyogtató a „ma” széteső világából kísérletet tenni, hogy újrafogalmazzuk, vagy akár tovább vigyük, amit gazdag életművében ránk hagyott.

Az egyetlen biztatás talán az lehet, ha felidézzük azt a mondatát, miszerint „A világ helyzete sohasem reménytelen, mert sohasem azokon múlik, akik nem hisznek az életben, hanem azokon, akik hisznek benne.” Legyen ez a mondat az útravalónk, és higgyük el neki, hogy, amint ő fogalmaz, „az embert nem kell félteni”. Másrészt éberségre int az a módfelett aktuálisnak ható üzenete, hogy „Főlöszleges politikáról, szociális, gazdasági reformokról beszélni, mert ez olyan, mintha valaki recepteket ragasztgatna a súlyosan beteg ember különböző testrészeire, gyógyulást remélve mindettől.”

Hiszen az „aranykor” vége óta, lassan háromezer éve „mindig válság van”. Ami a mai ember „határ-helyzetét” az eddigiektől megkülönbözteti, hogy most már minden eddigitől jobban „tudja” ezt a válságot, igaz, hogy minden eddiginél jobban igyekszik elrejteni is azt. A globalitás hübrisszel megvert „títánja” egyre görcsösebben igyekszik „szabadságnak, haladásnak, fejlődésnek, demokráciának, jogállamnak stb.” beállítani mindazt a lét-roncsoló káoszt és hanyatlást, ami körülvesz minket. Az általa legyártott nyálfolyós konzum-idióta lét-karaktere pedig primitíven pöffeszkedve azzal kérkedik, hogy gazdagabb, mint valaha a kínai császár, hisz annak még mobil telefonja sem volt. „A lét elveszett- írja Hamvas Béla-, ami maradt, csak az élet.” Mindezt ma már talán azzal egészíthetnénk ki, hogy lassan élet sincs, csak pusztá „fennállás”, létezés, sőt most már élet nélkül. Ő maga is gyakran idézi Ortegát, aki azt írja, „Az élet eszközei fontosabbak lettek, mint maga az élet, sőt az eszközök magát az életet tették saját maguk eszközévé.”

Szorongással, sőt egyre inkább rettegéssel telve, félénken mégis csak fel kell tennünk a kérdést, hogy akkor most mit tegyünk? Megérhetjük-e egyáltalán, hogy mi történik velünk, és, ha megértjük, tehetünk-e valamit azért, hogy újra lé-teli élet legyen, amit élünk. Talán jó reményekkel tölthet el minket, hogy nyelvünk még mindig ôrzi az arany-kor szakrális mély-szerkezetét, hisz ha kimondjuk a teendônkét, hogy „építsünk egészséget” mindnyájunknak, éppen erre csodálkozhatunk rá. ÉP-ít, vagyis éppé, egésszé, lét-teljessé tesz! EGÉSZ-ség, vagyis a lét-teljesség maga! Erre utal az öregedô Schopenhauer,

mikor úgy fogalmaz, hogy „Az egészség nem minden, de egészség nélkül minden semmi”. Vagyis az egészség nem egyszerűen „minden”, hanem a „mindennél is több”, a lét-teljesség maga. Az sem véletlen, hogy se SZERi, se száma azoknak a szóösszetételeknek, amelyekben a SZER gyök megtalálható. A SZERetet, a SZERelem, a SZERénység, a SZERvezet, a SZERkezet, a SZERzetes és a SZERfelett Isten SZERint való élet, vagy az ettől való elrugaskodottság, tehát a SZERtelenség, amiként a gyógySZER, vagy a tápSZER mind-mind azt jelzik, hogy az egyik legősibb szógyökünk, amelynek eredeti jelentése az „isteni törvény” még mindig útba igazítana minket, ha hagynánk. Ha saját édes anyanyelvünkkel (is) nem bánnánk olyan mostohán, mint ahogyan bánunk minden mással is, ami a lét-teljességhez visszavezethetne minket. Saját Föld-anyánkat egyre inkább, mint egy csőd-felszámolás alatt álló „projektet” szemléljük, amelyből, mert, ahogyan a reklám mondja „Hülye azért nem vagyok!” még igyekszünk kimarni, amit éppen sikerül, hisz aztán úgyis. Hisz aztán úgyis kiderül, hogy miközben pontosan tudjuk, hogy három perc alatt elpusztulunk, ha nem kapunk levegőt, három nap alatt, ha nem kapunk vizet, és három hét alatt, ha nem jutunk élelemhez, elszánt dühvel verjük szét azokat a lét-szerkezeteket, amelyek a jövő hét közepénél azért egy kicsit hosszabb időre is esélyt adhatnának e lét-feltételekhez való hozzájutásra. Korunk tehát a megvalósult abszurditás világa, hiszen nem „szabad lenne”, de mégis létezik, pontosabban fennáll.

De adhatna talán bátorítást az is, hogy az elmúlt ezer évek során a szerelmi költészet gyönyörűséges katedrális emelt azokból a szép és simogató szavakból, amelyek a létezés legmélyebb rétegeinek átélését nyújthatják számunkra. Pedig az egész szépséges építmény egyetlen nyers és lapidáris mondatba is belesűrítendő lehetett volna. Ám a lét-teljességét visszaszerezni törekvő ember mégsem hagyta, hogy ez az egyetlen lapidáris mondat letarolja a lét tereit.

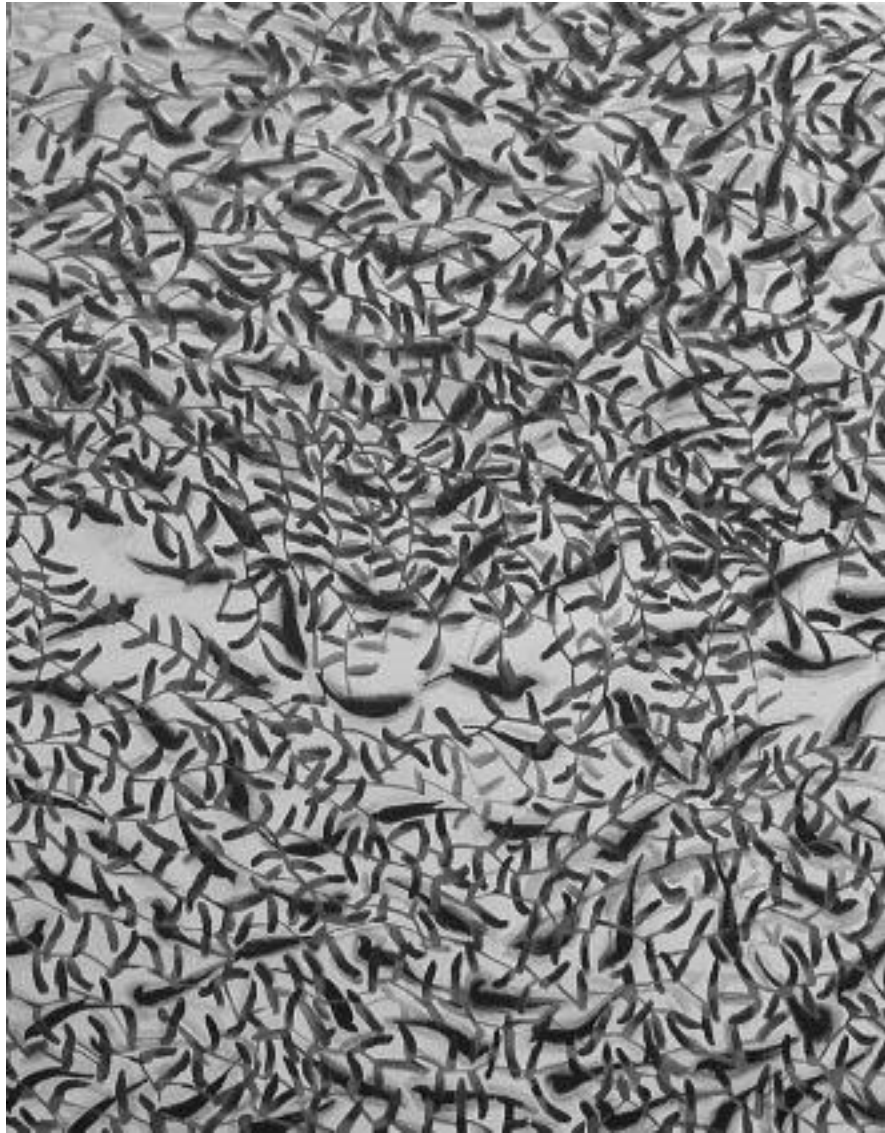
A tét ma már láthatólag sokkal nagyobb, mint, hogy újra visszasüllyedünk az állati létezésbe. Abba a létezésbe, amelynek vezérlését az agyunk anatómiai mélységeiben most is ott lakozó őshüllő látja el azáltal, hogy számára minden élő „objektum” három csoportba sorolható. Lehet zsákmány-állat a létfenntartás ösztöneit kielégítendő. Lehet szexuális partner, a faj-fenntartás ösztöneit kielégítendő. (Ami végül is nem más, mint a genetikailag „meghosszabbított” egyedi létezés.). Lehet végül azonos nemű fajtárs, akivel meg kell vívni annak a territóriumnak a birtoklásáért, ahol a zsákmányállatok és a szexuális partnerek „készletei” található, a harc ösztöneit kielégítendő. A veszély most már nem egyszerűen csak az, hogy a bennünk, körülöttünk elhatalmasodó „globalo-hüllő” a pénz, pina, politika hármas ösztönkésztetésébe zár minket vissza, lesüllyedvén újra oda, ahonnan százezer évvel ezelőtt elindultunk. Ami készülődik, az ennél sokkal szörnyűbb jövő. Az ember-állat ugyanis, hogy saját létét először életté, majd „fennállássá” fokozhassa le, „saját kényelme és biztonsága” érdekében, (ahogyan a csinos stewardesek szokták volt mondani a repülőgépeken negédesen), elkezdte a valóságos valóság mesterséges valósággal való felváltását a de-szakralizált

felvilágosodásbeli „tudomány” segítségével. Olyan „techno-evolúciót” indított el, amelynek kaotikus örvénylése felett a XX. század folyamán végleg el is veszítette az ellenőrzését. Tehette mindezt azért mert évszázadok kitartó lét-rontásával sikerült lerombolni az éberség „lét-határ-őrizeti” intézményeit. (Vass Csaba). Ahogyan Hamvas Béla írja, a véda, (amelyből a latin videre, látás, éberség szavak is származnak) döntő jelentőségű lét-funkciót látott el. Azon őrködött, hogy az ember el sem gondolhasson, de ha már ez megtörtént legalább meg ne valósíthasson olyan konstrukciókat, amelynek a létezésbe való harmonikus beilleszthetőségét illetően kételyek merülhetnek fel. Hórusz (sólyom)szeme, vagy a Buddha szó jelentése (tisztán-látás), a kereszténység Istenének mindenütt jelenlévő, mindent „látó” éber tekintete, mind-mind jelzik, hogy az aranykor ősi embere számára ez volt létezésének legfőbb alapja, s őrizte is, mint „szeme-világát”. És, bár erre ritkán gondolunk, de a református templomok tornyának csúcsán őrködő kakas ugyanennek az éberségnek a szimbóluma. (Az már más kérdés, hogy a RE-formáció, tehát az aranykori szakrális éberség lét-határőrizeti intézményeinek a helyreállítására vállalkozó protestantizmus mennyire tudott eleget tenni e heroikus vállalkozásának.)

Az aranykor emberének lét-teljes gondolkodása még nem bontotta „analitikusan” anyagra, életre és lélekre a létezés szintjeit, mint ahogyan a lét-roncsoló mai ember, hisz erre semmi szüksége sem volt. Így aztán érthető, hogy a mai ember, lét-rontásának szörnyű következményei elől való menekülése közben igyekszik „időt nyerni”. Ennek egyik vészjósló eszköze a valóságos valóság „leváltása” és mesterséges valósággal való helyettesítése. Az „anyag-tudományok” tucatjai ontják ma már a „mű” anyagok tízezreit. A gén-sebészet „élet-tudománya” ontja a „genetikailag módosított” „mű” élőlények újabb és újabb „konstrukcióit”. A „modern lélek-tudományok” pedig gátlástalan cinizmussal szolgálják ki a globális média-informatika-telekommunikáció gigantikus szörnyetegének értelmező-erőszakra épülő gépezetét, amely létrehozza az identitás-cserélt „mű” embert.

Ami tehát készülődik, az, sokkal riasztóbb világ, mintha az emberi lét először életté, majd „fennállássá” silányodva visszatérne az állati létbe. A „visszatérést” ugyanis a minden szabályozó-erőtől „szabad” („oszvobozsgyényije”) globalo-hüllő hatja végre, ennek minden következményével együtt. Ez a következmény pedig aligha lehet más, mint az, az eddig csak elméletileg létező konstrukció, amit „negatív létként” írhatnánk le. „Boldog, aki nem éri meg” – mondhatnánk Kányádi Sándorral szólva, mert ebben az esetben nem csupán rémisztő metafora, ha úgy fogalmazzunk, hogy mindez az elállatiasodástól, sőt a haláltól is sokkal rosszabb lesz.

Hamvas Béla életműve talán segíthet minket abban, hogy, ha maradt még szemernyi remény, tegyünk azért, hogy ne vesszen el maradék világunk.

Juregia (részlet)

Első fejezet

Janus

A határtalan terek és a végtelen idők kellős közepében élt egy ember, akit Janusnak hívtak, mert két arca volt, az egyik a múltba nézett, s ezzel folyton nevetett, a másik a jövőbe, s ezzel folyton sírt. Janus, amikor férfivá nőtt, filozófus lett, mert a dolgok rendje szerint a kétarcú emberek filozófusok lesznek. A filozófia, amit elgondolt, olyan volt, mint maga az ember, két arca volt: amelyikkel a múltba nézett, nevetett, amelyikkel a jövőbe, sírt.

Második fejezet

Juregia

Janus filozófus a határtalan terek és a végtelen idők kellős közepén egy Juregia nevű országban élt.

Juregia ezer éves állam volt, és mint a tudósok megállapították, három, egymástól fajban, nyelvben és vallásban különböző nép egybeolvadásából keletkezett. Nem olyan régen még azt hitték, hogy ez a három nép a jurég, a varég és a herég volt. Azonban ez a feltevés azóta megdőlt, és kiderült, hogy a szavak végén lévő „g” és az előtte lévő magánhangzó megnyújtása turk hatás, és tulajdonképpen többesszámképző. A három nép neve tehát eredetileg jure, vare és here volt.

Juregia népe a jure fajt, a vare nyelvet és a here vallást vette át. Az ország mai neve a jure nép nevéből ered, nem a latin jus és regnum szavakból, mint régebben gondolták, így nem azt jelenti, hogy a jog országa.

Az ország államformája kapitalisztikus paraszt királyság volt diktatórikus alkotmánnyal, hivatalos címe pedig Juregia Királyi Köztársaság.

Juregia három intézményen nyugodott: a parlamentarizmuson, a szabad versenyen és az esküdtszéken.

Harmadik fejezet

Parlamentarizmus

Jobboldali szónok: Tisztelt Ház! Ma tíz éve, hogy örök álomra hunyta szemét felejthetetlen barátunk, Puszpáng Aldebaran. (*Ellentmondások* a baloldalon, *nagy zaj.*) Tisztelt Ház, napirend előtt kötelességemnek érzem, hogy róla megemlékezzek. (*Felkiáltások: Nem kell! Üljön le!*) Néhány szóval kifejezést óhajtok adni. (*Ne fejezzen ki semmit! Halljuk! Zajos felkiáltások a baloldalon.*)

Elnök: (*csenget*) Csendet kérek.

Jobboldali szónok: ... arról, hogy mi nem feledkeztünk meg és emlékét őriz-zük. (*Nem igaz! Panamista volt!*)

Elnök: (*csenget*) Csendet kérek. (*Ki-áltások* jobbról: A halottakat *panamistának* nevezte! Az elnök utasítsa rendre a *csirke-fogót!* Balról: Maga a csirkefogó! *Jobbról: Pimasz!* Balról: Fogja be a száját! *Nagy zaj.*)

Jobboldali szónok: Indítványozom, hogy a Prófosz Teuton utcát nagy polgártársunk emlékére nevezzük el Pusz-páng Aldebaran utcának. (*Nagy zaj. El-lentmondások* a baloldalon. Jobboldalon *taps és helyeslés.*)

Elnök: (*csenget*) Csendet kérek.

Baloldali szónok: Tisztelt Ház! (*Jobb-ról: Üljön*) Elöttem szóló indítványát nem fogadom el. (*Éljenzés* a baloldalon. *Hársogó nagy zaj*.) Mindnyájan tudjuk, hogy Prófosz Teuton az állam pénzét lopkodta, de nincs értelme, hogy a róla elnevezett utcát most Puszpáng Aldebaranról nevezzük el, aki az állam pénzét még jobban lopkodta. (*Jobbról: Felháborító!* Üljön le *pimasz!*) Amíg majd akad még náluk is nagyobb panamista és akkor az utcát az ő nevére nevezzük el. (*Kiáltások: Halottgyalázó! Rágalmaz!* *Kiáltás* baloldalról: Sérteget! Igazolja, amit mondott! Jobbról: Gyalázatos! *Öklök emelkednek.* *Harsogó nagy zaj.*)

Elnök: (*csenget*) Csendet kérek.

Negyedik fejezet Szabad verseny

A manikűrösből egyetemi tanár lett, a sekrestyéből miniszter, a szerzetesből cirkuszlovas, a rabfelügyelőből tanfelügyelő, a rikkancsból ezredes, a hentesből püspök, a fékezőből képviselő, a borbélyból költő. A szivarra felírták, hogy Albatrosz, a higiénikus vatta Tor ****cádor, a csillár Ambíció, a hashajtó Barbara, az impotens férfiaknak undeuxtrois, a fehér folyás ellen Szent Mónika, a világvevő Lohengrin, a szappantartó Lordmayor, a tályogtapasz Tramontana, a haskötő Honolulu, a poloskairtó Sorrento, a tyúkszemkenőcs Alhambra.

Ötödik fejezet Esküdszék

Juregia bíraskodási formája az esküdszék volt.

Ha valakinek kabátját ellopták, a kabát árát el kell vinnie a bírónak. Ennél a ténynél a súly az ajándék szón volt. Nemcsak azért, mert Juregiában általában

minden a szavakon múltott, hanem azért is, hogy ezzel elismerje a független bíróság elvét, anyagilag a bíróság jólétéhez járuljon, és lehetővé tegye, hogy a bíró az ítéletet pártatlanul hozza meg. Ugyanekkor, aki a kabátot ellopta, fölkereste az esküdteket, és mindegyiknek pénzben vagy természetben bizonyos összegeket ajánlott fel. Ez a tény viszont a független esküdtszék elvének elismerése volt.

A panaszos csak az egy bírónak fizetett, a vádlott pedig a tizenkét esküdtnak. Ezért Juregiában mindenki jobban szeretett panaszos lenni, mint vádlott.

A tárgyalás úgy zajlott le, hogy a bíró és az esküdtek összegyűltek, és meg egyeztek abban az összegben, amit a vádlótól és a vádlottól még ezenfelül követelnek, a pénzt behajtották, elosztották, és a tárgyalást berekesztették. A kabátot a panaszos néha visszakarta, néha nem. A bíróság mindenesetre kötelezte őt, de a kötelezés csupán formális jellegű volt, nemcsak azért, mert Juregiában a legtöbb dolgot csupán formálisan mondták ki, hanem azért is, hogy a bíróság tekintélyét emelje.

Hatodik fejezet

Kosz és Rög

Juregia királyi köztársaság két legnagyobb és leggazdagabb városa Kosz és Rög volt, mindegyik körülbelül egymillió lakossal, saját parlamenttel, saját szabadversennyel és saját esküdtszékkel.

Hetedik fejezet

Kapitalizmus

Kosz város fontosabb kapitalistái a következők voltak: a polgármester, a főkapitány, a püspök, a főkapitány, a polgármester, a püspök, a főkapitány, a polgármester, a polgármester, a polgármester, a polgármester, a főkapitány, a főkapitány, a főkapitány, a püspök, a püspök, a püspök.

Nyolcadik fejezet

Közigazgatás

A közigazgatás élén a polgármester állt. A négy tanácsnok közül kettő a polgármester unokatestvére, egy a püspök öccse, egy a rendőrkapitány sógora. A tisztii főügyész a püspök öccsének veje, a tisztii főorvos a rendőrkapitány sógorának nagybátyja. Az árvaszéki elnök a püspök bátyja feleségének másodfokú unokatestvére. A főszámtanácsos a polgármester sógorának fia, a főszámvevő a rendőrkapitány nagynénjének fogadott fia, a statisztikai hivatal igazgatója ennek öccse, az alpolgármester a püspök húgának sógora. A főjegyzők: a püspök néjének fia, unokatestvérenek apósa, a rendőrkapitány felesége első házasságából származó fia és első férje apósának sógora.

Kilencedik fejezet

Rendészet

A rendészet élén a főkapitány állt. A kerületi kapitányok: a polgármester fia, unokabátyjának mostohatestvére, a püspök unokaöccse, és nővére sógorának bátyja. A főtanácsosok: a főkapitány vejének öccse, a polgármester második házasságából származó leányának férje, a polgármester apósának bátyja és a püspök második unokatestvérenek veje.

Tizedik fejezet

Egyház

Az egyház élén a püspök állt. A plébániák a következőképpen oszlottak meg: az első kerületben a rendőrkapitány nagybátyja fiának sógora, a másodikban a rendőrkapitány felesége első házasságából származó fiának apósa, a harmadikban a polgármester nagynénjének fogadott fia, a negyedikben a püspök törvénytelen leányának fia. A kolostorok apátjai: a polgármester fia apósának unokaöccse, a rendőrkapitány második fiának harmadik házasságából származó apósának sógora. Az apácafejedelemasszonyok: a rendőrkapitány anyósának húga, a rendőrkapitány leányának sógornője, a polgármester apósának második házasságából származó unokája, a püspök törvénytelen leányának második unokatestvére.

Tizenegyedik fejezet

Vállalatok

A polgármester fia, leánya, öccse, sógora, apósa stb. érdekkörében: bárók, vendéglők, büfék, újságárosok, trafikok, mészárszékek, konzervgyárak, bélyegtőzsdék, autótaxik, mozik, szállók, takarékok, szállítmányozási vállalatok, vámszabadraktárak.

A főkapitány fia, leánya, öccse, sógora, apósa stb. érdekkörében: gyógyszer-
gyárak, ügyvédi irodák, fa- és szénkereskedések, műszerészek, rádiógyárak,
drogériák, cukrászdák, lámpaüzletek, fürdők, gazdasági gépgyárak, pékműhe-
lyek, dohánygyárak, benzinkutak.

A püspök fia, leánya, öccse, sógora, apósa stb. érdekkörében: malmok,
cukorgyárak, szeszfinomítók, automobil-ügynökségek, tánctermekek, menet-
jegyirodák, színiiskolák, bordélyok, házasságközvetítők, kölcsönkönyvtárak,
szappangyárak, kávéházak.

Napló (részletek)*

Swedenborgnak való feladat lenne, leírni az olyan lelkek állapotát, akik a túlvilágot tagadják – akkor, amikor a túlvilágra lépnek.

Hát igen, ez az, amitől a legtökéletesebben félnek és *mindenki állandóan fél* (én is!! – de mennyire!). Mert amiről szó van: *félnek* a túlvilágtól és az örök élettől és a halhatatlanságtól és a feltámadástól, és *szeretnék*, ha haláluk *megsemmisülés lenne*, nehogy életük következményeit tapasztalniuk kelljen. Vacog a foguk, és az atheizmus – materializmus – immanentizmus nem egyéb, mint irtózat és tagadás, mert nagyon is jól tudják, hogy mi a következménye annak, amit csinálnak és nem csinálnak. Először ahhoz kell hozzászokni, hogy ha akarnék, se tudnék megsemmisülni, s minden tettemnek (hovaállásomnak) ezer éves következményei vannak. Vállalni a vezeklést. A ledolgozásba belefogni. Végre elkezdni *lemondani* és fogyni és kicsinyedni és gyengülni és aláztatónak lenni s ezt *fokozatosan bekapcsolni* a Tündöklő Fenségbe, hogy annak teljes szolgálója legyek – csak így nyerhetem meg magam egészen.

1948. VI. 16.

Úgynevezett hang nincs. Minden hang értékelés, választás eredménye. Liebermann: rajzolni annyi, mint kihagyni. Baader: a levegő zsúfolva van a hangok teljességével – egyet belőle kiválasztani, az nem véletlen.

Madárdal – vokális (nem instrumentális). Instrumentalitás jellege. Nő – tiszta vokalitás – önmaga egész birodalma – ezzel él – ez a hozománya. Semmi „eszköz”, fegyver stb.

A fülemüle énekének tömörsége, sűrűsége, komplex volta.

Minden madárdal alapüteme a szívdobogás. Rubato. Andante – Allegretto. Con brio. Töménység. (Mint a drágakő vagy a virágillat. Vegyileg tiszta illatok sok ezere kell, hogy egy természetes illat keletkezzen. Mesterséges illatok nem *más* ok, hanem hiányosak, *üres*ek.) Hangszerek hangjának üressége a vokálishoz. (A hangszer eredetileg *kíséret*.)

„A hangszerelés” problémája.

Megvan bizonyos élménysorozat, amely ha leírom, elmondom, úgy nem is igaz. Át kell tenni, hogy igaz legyen. Múzsaiság. Megzenésíteni. Poetizálni. Megfesteni.

Oikonomia. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ . Ház melódia. Heilsordnung. Házirend. Háztartás. Egyszerűség.

Budakeszi, 1948. VI. 20.

* Hamvas Béla naplójának és eddig meg nem jelent szatírjájának részleteit a jogörökös, Dúl Antal engedélyével közöljük. (A szerk.)

N É G Y T A N U L M Á N Y

Paracelsus – Böhme – Saint-Martin – Baader. Szemben a racionalista hagyománnyal a *modern* hagyomány. Részben a poétikus, részben a reliigiózus keresztény, szürrealista, alkimista, modern természettudomány megelőzői, a modern gondolkodás megalapítói, az örök hagyomány fenntartói és a keresztény hagyomány igazi képviselői. Szemben az egyházszakadással (Luther – Kálvin), a politikus és kapitalista hagyománnyal, a legkülsőbb és legfelületebb történeti, úgynevezett külső, kultúrtörténeti hagyománnyal a belső, üdvtörténeti hagyomány. Ezt kidolgozni. Ehhez anyagot. A Baader- és Böhme-élmény kész. Néhány mű kell csak (40 *Fragen* stb.). Saint-Martin is. (Olvasni.) Paracelsust jól megismerni. – A bevezetésben kiemelni, hogy ez az üdvtörténet, a mélyhagyomány. Európa csak kívül szakadt el a világtól – belül nem.

M Á S T A N U L M Á N Y O K

Alapul venni a Lukács- és a gondoskodás-gondviselés feljegyzést. Ezen kívül azt, hogy: ismétlés – mindig új. A Böhme–Baader–Berdjajev-feljegyzéseket. A költőket. És nem az ismétlés, hanem a mindig új jegyében írni és élni. „Minden pillanatnak szakaszd le virágait.” Ennek valódi jelentése. Hogy az ember ne ismétlje örökösen a tegnapiját és így az időt elveszítse, hanem *mindig új* pillanatokot *idézzon*. Mágikusan éljen, ne gépiesen. (Három fok: mechanikus – dinamikus – mágikus.) Ez az *életgyakorlat* tanulmánykötete legyen. Például az intenzív élet: Rilke Wordsworth – Keats – Whitman – Rossetti – Swinburne – Hölderlin – George – Mallarmé.

Esetleg? – Témák.

Szentendre, 1948.VI. 20.

Ad: Lukács

Azzal a magatartással, ahogy a pártatlan és elfogulatlan „szellem embere” a közösségbe *nem* mint a természetes kötöttségbe lép, amely számára mint a „szellem embere” számára érvényes és *kötelező* és *nem* szenteli magát a *szolgálatnak*, hanem a közösségbe magát ájultan beleveti – azzal nemcsak a valódi közösség egészséges öntudatlanságát mérgezi meg, és az öntudatlanság helyébe saját ösztönét teszi, amely ismeri a határokat (vagyis saját intellektuális határtalanságát helyezi) – hanem ő maga a „szellem szabad emberéből” *hajcsár lesz*, aki a legelső ösztönöket felkorbácsolja, és aki maga is ezeknek az *ösztönöknek* *hajsolt* állatja *lesz*.

(Przywara: *Deus semper maior.*)

1948. VI. 25.

•

Krisztus (Scientia Sacra II.)

Antropológia

Ádám – ember

Krisztus – ember

Ádám –

Seth – a teljesen üres keret, a tiszta, merő eszköz. Ebben az ürességben ad az ember alapot és keretet a különböző elemeknek, tulajdonságoknak és tehetőségeknek, amelyek „szellemi kvalitások”, démonok, lények, számok. – Ezek minősítik a semmit. – A kiürítés folyamata: Tao – nirvana – atman – minőség-telenség – „tiszta szellem” – ataraxia – „medium”. Ez a tiszta üres fény a legveszedelmesebb démon. A „neutron”.

Lucifer – (?)

Mária más! – Gefäss des Heiliges Geistes. Rózsa. Kinyílás. Várakozás.

Vágyakozás. Nosztalgia. Meditáció. Ima.

Krisztus az Úr primer minősítésének visszaadása – a szeretetminőség – nem merő eszköz – alapminőség – Qual – Quelle – Qualität.

1948. VI. 24.

A kérdés *egészen egyszerű!*

Ha felszólítanak arra, hogy dolgozzam velük együtt, még a kritikát is engedélyezik, csak fogadjam el ezt az egyetlenegy: tevékenységük indokolt és megalapozott és történetileg szükségszerű, vagyis: ebben a történeti pillanatban *nem* lehet mást tenni, sőt ez a legjobb, amit tenni lehet – ezt, mint platformot fogadjam el, hogy úgy mondjam, ismerjem el létezésüket törvényesnek, azt válaszolom: *nem* ismerem *el* – fenntartom *együtt nem működésemet* – *nem* is onnan indulok ki, ahonnan *ők*.

Honnan is indulok ki?

Nyíltan és világosan fogalmazni pl. Boldizsár I. könyvéről – és *mi* az ami ebben az egész kérdésben fűr és farag és emészt? Mi ebben a *tüske?*

Miben vagyok inficiálva?

Mintha megépítették volna a földi bázis, de kell jönni a nagy megpróbáltatásnak és a tisztító viharoknak, mert ez így még *középszerű* és *politikus* és *jelentéktelen*. Báránykák. Szektarianizmus. Logosztalanság. Vajon?

Ez legyen a *nagy* kérdés.

1948. VI. 26.

Lépj be a pillanatba

– Utam Hamvashoz, lehetne ennek a beszélgetésnek a címe, mert Dúl Antal *nemcsak* tanítványa volt Hamvas Bélának, hanem hosszú évtizedek óta Hamvas *életművének* gondozója és kiadója is. Ennek a kapcsolatnak vannak közismert és *kevésbé köztudott* elemei – s most egy közel negyven éves „együttélés” után lassan a vége *felé közeledik* a Hamvas-összkiadás, noha azért még néhány izgalmas és nem ismert *kötet marad* a következő évekre is.

– Először a háttérről, emlékezetünk időtávlatairól beszélnék szívesebben, mert 40 év nem olyan időmennyiség, ami ebből a szempontból meghatározó lenne, de még 150, sőt kétezer sem. Hamvas Béla úgy fogalmaz, hogy az elmúlt 5 ezer évben az ember nem sokat lépett előre. A felszín ugyan látványosan átalakult a technikában, civilizációs életben, de az ember valójában nem lett éberebb. Nem lettünk tudatosabbak, nem lettünk bölcsőbbek, nem lettünk tisztábbak, tehát mindabban, ami az emberségnek, ahogy Hamvas mondja, az alapállásnak a kritériuma, ott nincs fejlődés.

Nos, amikor Hamvast megismertem, de sokszor elmondtam én ezt már, szóval akkor hasonlóképpen átéltem azt a „pác”-helyzetet, amelyről a *Karnevál* szól; azt a krízisállapotot, amikor az ember intellektuális vákuumba kerül – szellemi zsákutcába. Az élővilágban az ember az egyetlen lény, aki a „miért” kérdését fel tudja tenni, de ez kötelezi is őt arra, hogy ne csak feltegye, hanem válaszoljon is rá. A hatvanas évek végén az általam választott út eléggé deviánsnak számított, „civil” teológushallgató voltam. A Kádár-rendszerben ez tökéletesen perspektívátlan vállalkozást jelentett. Apám sokszor szóvá is tette, hogy miért nem elektromérnöknek, miért nem jogásznak megyek, miből akarok megélni, családot alapítani. Megélhetés? Azt választottam, ami érdekelt. A teológia első két éve nagyon izgalmas alámerülést jelentett az emberi múltba, nagyon alapos, hagyományos filozófiaképzést adott, holt nyelveket tanított, hébert, ógörögöt, latint, szírt, arámit – nagyon sok archaikus látásmódba belekóstoltatott, de amikor a harmadik évben elkezdtünk a katolikus dogmatikát tanulni, akkor számomra szinte fölrobbant a teológiai építmény. Kijózanító volt látni, hogy felépült egy óriási bölcséleti rendszer, abszolút logikus, kidolgozott, tételes módszerességgel – de bázisában mégis abszurd. Mert a közepén, ahogy Kirkegaard mondja, egyáltalán nem a józan belátás, hanem a kivérett, megfeszített Krisztus áll. Kirkegaard száz évvel Hamvas előtt, ezért mondta: kereszténység nincs. És persze, a nyugati világban létrejött az úgynevezett kultúrkereszténység, erkölcstannal, jogrendszerrel, intézményekkel, minden korosztály és népréteg számára kidolgozott életgyakorlattal. Jómód, pompa, gôg, ünnepi ceremóniák, kiskatekizmus, elsôáldozós gyerekzsúrok, bálók, körmenet, politikai torzsalkodás, Max Weber-i fôsvény industrializmus, kizsákmányolás és hipokrizis. Van ennek még valami köze Jézushoz? Ahhoz a Jézushoz, aki minden prófétánál radikálisabb vagy-

vagy döntést követelt: ha követni akarsz, akkor hagyd ott a vagyont és a civilizációt, és gyere. Lépj a pillanatba!

Ebben dilemmában került a kezembe Hamvas egyetlen nyomtatásban megjelent esszékötetete, *A láthatatlan történet*. Az első esszében Hamvas egy „hatodik faj”-ról ír, az új világ új generációjáról, amelynek az lesz majd a dolga, hogy helyre állítsa az emberi alapállást. Helyre állítsa a hiteles szellemiséget – amit akkor a teológiában nem találtam. Ugyanazt láttam, amit Hegel esetében látott meg az ifjú Kirkegaard, aki azt mondta, köszönjük szépen, nem kérünk a hunyorgató professzorokból, akik a katedrán óriási szellemi magaslatokba emelkednek, de hiú, törtető karrieristák. Hamvasnál azt olvastam, hogy egy új világkorszak elején állunk, készítsük hát el a régi világ leltárát, és zárjuk le. És ahogy Hamvast kezdtem olvasni, valóban azt láttam, hogy folyamatosan leltárt készít. Az archaikus hagyományt az írásbeliség kezdeteitől megvizsgálja: hol vannak a hiteles megszólalások, kinek van az örök emberi problémákra – születés, ittlét, halál – ha válasza nem is mindig, de legalább hiteles kérdése, vagyis ki az, aki méltó a lajstromba vételre. A szamizdatban hozzám került *Patmosz* végén pedig már összegez. Mint írja, naivitás azt képzelni, hogy a kultúrát meg lehet reformálni, a gazdaságot, a művészetet, a tudományt, a vallást még meg lehet újítani. Csak helyre kell kicsit pofozni az elrontott világot, ilyen-olyan szociális és gazdasági reformokat kitalálni, és ezzel mindent ismét a helyére billenteni. A nyugati civilizáció vágyálma a földi paradicsomról minden téren kudarcot vallott – merőben új (ősregi) emberi magatartásra van szükség. Olyan alapvetően újra, amelyben ugyan a hitelesnek talált régebbi utak tapasztalata sincs kizárva, de azokhoz többé visszatérni nem lehet. Mindössze megerősítő példák. Ezt nevezte Hamvas úgy: az alapállás helyreállítása. Az emberi alapállás helyreállítása, amiből aztán lehet kultúra, művészet, ipar, minden lehet, de nem a régi tákolgatásával. Az alapállás radikálisabb dolog, újrafogalmazása mindannak, amit Buddha, Jézus, Hérakleitosz, Lao-ce tanácsolt, de aminek megvalósítását az emberiség eddig sohasem akarta komolyan.

Amikor ezeket olvastam, érthetően lebírhatatlan vágy támadt bennem, hogy Hamvast megismerjem. Érdeklődni kezdtem barátaim körében, hogy él-e valahol ez a Hamvas Béla? Kiderült, hogy igen, és többen is voltak, elsősorban képzőművészek, akik ismerték. Az egyiküktől megtudtam, hogy valahol az Erzsébet királyné úton van a lakása...

– Nem Molnár Sándor volt az?

– Nem. Megkerestem a zuglói postásokat, az egyikőtől megtudtam a pontos címét, és írtam egy nagyon megszeppent levelet.

– Mikor volt ez?

– 1968 márciusában. Ezt követően még négy-öt levelet váltottunk...

– *Hamvas halála évében.*

– A halála évében, élete utolsó fél évében volt kapcsolatunk. A levélre válaszolt, megadott egy időpontot, és ezzel megkezdődött az én „láthatatlan történetem”; de ezt már tényleg olyan sokszor elmondtam, nem hinném, hogy a csecsemőket leszámítva még valakinek újdonság lenne, amit mondok. Nos, fogadott Hamvas Béla, akit egyáltalán nem olyannak képzeltem el, mint ahogy

elém állt. A teológián nagy formátumú, kiváló retorikájú professzoraim voltak, akinek szinte végig remegtük az óráit. Olyan aurájuk volt; olyan óriási íve volt az előadásaiknak, hogy mi, hallgatók szinte megsemmisültünk a szavaik súlya alatt. Valami hasonlót vártam akkor is. A nagy rétor helyett azonban kijött egy ember. Kinyitotta a harmadik emeleti folyosó ajtaját, és gyűrt sárgás-szürkés házikabátban, atlétatrikóban, kezében csonkig égett cigarettával szelíden végigmért. Felesége, Kemény Katalin mindig haragudott, mikor ezt elmeséltem, mert úgy vélte, Hamvasnak a legelőnytelenebb arcát mutatom. Azt hiszem, nem. A legendásan rövid Mátra-cigarettát szívta, befelé, a markában tartva; ettől nikotinsárga lett három ujja. Ritkás, szőke-őszes haja volt, a fejtetőn majdnem egészen kopasz, az arca borostás. Megszólaltam: Hamvas Bélát keresem, és amikor azt válaszolta: én vagyok, zavarba jöttem. Arra számítottam, hogy ő bent ül a félhomályos szentélyében, és valaki, a tanítványa vagy az inasa bevezet hozzá, és valami misztikus köd leng majd körül bennünket. Éppen, ahogy az ember elképzeli a keleti gurukat...

- Vagy a közép-európai professzorokat, akikhez szintén inas vezet be, és akik az *íróasztal* mögött könyvtornyok között székelnek, szigorú szemüvegben és az *ember megszólalása* előtt diszkréten köhécselni kezd...

- Valahogy így. Hamvas viszont a legpátosmentesebb köznapisággal megszólalt. Már első találkozásunkkor föltűnt, hogy mennyire visszavonja az egóját. Nem terhelt meg senkit szellemi fölénye súlyával. Nagyon visszafogott ember benyomását keltette, de időnként rám emelte sugárzó, egészen metszően kék, uránuszi tekintetét. Ezeken a kék kapukon mintha mindenkinek a veséjébe látott volna. Egy pillanat alatt megvillant bennem, hogy ez a görög azúrkétség mindent tisztán lát, de ő azonnal „visszavonta” az énjét, elnézett maga elé egy láthatatlan világba, és mosolygott. Semmi kihívás, semmi agresszivitás. Bata Imre úgy fogalmazott annak idején: Hamvas Béla olyan egyszerű volt, mint egy rög. Később hasonlatát úgy alakította át: olyan egyszerű, mint egy makk. És valóban, amikor Mamuka, az anyósa – akivel sok évtizedes karneváli harcban állt –, leküldte a zöldségeshez, s én lekísértem, mert egyetlen percre sem akartam félbehagyni diskurzusunkat Platónról, akkor a zöldséges azt mondta neki: na papa, guberálja már ki az aprópénzt! A zöldséges szenilis kisnyugdíjasnak nézte, és Hamvas ezen cseppet sem háborodott föl; hiszen tényleg ötvenfilléresekéből és forintosokból kapott pénzt a répára, zöldségre. Fizetett, de közben megszakítatlanul tovább beszél-

gettünk Platónról, a rabszolgákról, a termophüléi csatáról. Lejárt naponta a pincébe tűzifáért, hátizsákban cipelte föl a harmadik emeletre, és ilyenkor a szomszédok a folyosón rendkívül fensőségesen kezelték. Azt hiszem, ezen a nyárspolgári gögön jól szórakozhatott. Nem tudták, hogy a magyar kultúra élvonala cipekedik előttük. Persze, a kortárs értelmiség sem tudott vele semmit se kezdeni, és egyik szakma sem vállalt sorsközösséget vele. Nem író, nem tudós, nem művész, nem teológus, nem filozófus. Egy ideje világosan látom, miért nem lehet sem magyar írónak, sem bármi másnak nevezni. Olyan sajátos pozíciója van, ami ma, ebben a civilizációban nem legális, sőt nincs is jelen.

Ennek megértéséhez az egyiptomi piramis szimbolikája némi magyarázatot nyújthat. A mi kultúránk, mint a piramis négyzetalapja, négy pilléren áll. Ez a tudomány, a vallás, a művészet és a filozófia. Erre a négy alapra épül az európai műveltség. A piramisnak azonban van egy csúcsa is. Az, ami az archaikus társadalmakban még megvolt, de mára elveszett. Ez a helye annak a „szakrális szubjektumnak”, aki minden diszciplínát ismer és lát, de nem válik egyiknek sem rabjává. Viszont tud valami többet, amit a szakemberek között, az alapok mentén senki. Hamvas úgy mondja, hogy ő az élet mestere, nem a fejlett túlélési technikája miatt, hanem mert látja a részletek közös centrumát, az emberi lét értelmét és értékét. Ehhez képest minden más megközelítés komolytalan és esetleges. Ez az ötödik pont a lét „quintessenciája”, a lényeg, amely a négy közös centrumában áll. Ezt nevezte Hamvas néha báziskutatásnak, néha axiómatikának. E nélkül minden civilizáció olyan, mint a pásztor nélküli nyáj, és hiába minden materiális és intellektuális készültség, a legfontosabb kérdésre csak a centrumból hangozhat érvényes válasz. A szakrális szubjektum azonban nem társadalmi rang kérdése. Nincs rá szociológiai kategória. Hiába van pápaság, van pápánk, és vannak vallási vezetőink, mind a hétköznapjaink, mind az ünnepeink fájdalmasan üresek és jelentéktelenek. Nyugaton van étel, ital, van egy kevés áhítat is, népi szokások és ünnepek is vannak, de csak olyan éberséggel, mint mikor egy nyáj a pásztora nélkül tévelyeg. Mert amikor nincs jelen a pásztor, akkor a nép minden életrendi kérdésben kénytelen a kollektív tudatból meríteni. A mi korunk lunárisan éber, mondják, vagyis olyan, mintha holdfényben járnánk. A telehold néha sokat láttat, a világ mégis éppen csak dereng. Ilyen lunáris éberséggel rendelkezik a folklór. A napfény egyértelmű. Ha van pásztor, az olyan, mint amikor az orpheuszi világtengely körül a lét kristályosodni kezd. Ha ez a tengely, az élet mestere nincs jelen, a társadalomban nem tud kialakulni a piramisszerű egyensúlyi állapot. De aki a piramis csúcsán van, az se nem tudós, se nem művész, se nem filozófus, se nem főpap. Mégis ő az, aki bárhová belépve a saját világába tér. Lehet művész, elmélyedhet a vallásban, betekinthez a tudományba, lehet filozófus, pap, gyógyító. Semminek se szakembere, és ha valamely részletkérdésben a szakma szerint tévedne, a lényegben akkor sem téved. Csak ő tudja, hogy „nem tárgyi kérdésekről van szó” (*Patmosz II.*). Tévedhetetlen az intuíciója, mert mindent a centrumból lát. Ez a láthatatlan tengely az, ami az európai kultúrából sok száz éve eltűnt. És Hamvas tulajdonképpen az alapállással, amikor kimondta, ennek a centrális pozíciónak a helyreállítását kezdeményezte. Minden ember arra kapott meghívást, hogy szakrális szubjek-

tummá válják. Ezt mondja ki Hamvas úgy, hogy mindenütt tengely van. De ennek felismerését sok egzisztenciális csapda akadályozza. Ezek a *Karnevál* maszkjai. Nem érvényes emberi modell a szaktudós, a szakfilozófus, a szeniális művész, a szakmesterség akármelyik megjelenése, amit oly nagy önérzettel mondunk ki magunkról. De nem érvényes a hitbuzgó szerzetes sem, aki gyermekded mitológiát prédikál. Nincsenek hiteles pásztorai a vallásoknak sem, amióta az Isten és a teremtmények világát egymástól véglegesen elválasztották, és az embert örök kiskorúságra ítélték. A teremtmény Isten fiaként örökre gyerek marad, és nem lehet felnőtté még a túlvilágon sem. Csak a hagyományból lehet felismerni, hogy sem nem Atya, sem nem Fiú. Az Atya és én egyek vagyunk, mondja Jézus. Aki engem lát, az Atyát látja. Miért nem tudtuk kétezer év óta Jézusnak ezeket a szavait felfogni, komolyan venni?

Első találkozásunkkor Hamvas rögtön azzal kezdte, hogy kéziratokat adott gépelésre az *Ősök* nagy *csarnokából*. Még aznap vettem egy táskairógépet, és ezeken a szövegeken gyakorolgtam a gépírást. Ennek megfelelően a másolatokat pocsék hibák tarkítják. És hát bevallom, tőlem is kikerültek szamizdatok, ebben a förtelmes minőségben.

– *Én* már ezzel találkozhattam, mint ahogy sokakhoz eljutottak ezek a *Hamvas-kéziratok*, gyakran alig olvashatóan.

– A nyolcvanas évek elejéig szinte csak hibás kéziratok kerültek ki. És a „hivatalos” kiadásoknál vért izzadtunk, hogy ezekből a rossz példányokból helyreállítsuk a hiteleshez közeli szöveget. Aztán nagyon sok gépirat például úgy került ki, mint az *Ősök* nagy *csarnoká* nak negyedik kötetében a Jakob Böhme-szöveg, amivel éppen most küzdök. Részben egy raktári íróasztalfiókban, Tiszapalkonyán készült. Többnyire azonban vonaton, váróteremben, mindenütt, ahol Hamvasnak módja, ideje volt rá. Ezáltal olyan impurum, „tisztátalan” verzió készült, amit maga is lektorálni akart még egyszer, ez azonban elmaradt.

– *Nyilván* azt gondolta Hamvas, majd maga néz utána a homályos, *kidolgozatlan* vagy vitatott textusoknak és pontoknak, és később, jobb körülmények között *a szükséges* javításokat elvégzi. Annál is inkább, mert éppen Böhme fordítását *tartotta a legnehezebb fordítói feladatnak*, ahogy ezt több helyen is megjegyezte, például *az ötvenes* években, az Inotán-Tiszapalkonyán írt *Szareptában*.

– Pontosan így van. Leteszi, újra előveszi, még egyszer átrágja, kijavítja és még Kemény Katalint is rászabadítja a szövegre, hogy együtt még a stilisztikai szempontokat is átgondolják. Ezzel szemben kikerült a világba egy félkész fordításból lemásolt szamizdat, amely elterjedt. Most, amikor elkezdjük a Jakob Böhmét sajtó alá rendezni, felkértem egy német nyelvű lektort a szöveg anyanyelvi ellenőrzésére, de ez számomra még nagyobb káoszt teremtett. Lett ugyanis egy eredeti német, és két fordításos szövegverzióm, és szóról szóra össze kell vetni mindhármát egymással. És hát Böhme tizenhetedik századi, sziléziai tájszólásban írt.

– Ez a Böhme-anyag teljesen új a kötetben? Mekkora terjedelmű?

– A kötetnek kétharmada. Igen nagy könyv. Alcíme: *Negyven kérdés a lélekről*. A főcím: *Psychologia vera*, az igaz pszichológia. S tényleg az, nem egy mai pszichológus könyve. Ma azt sem tudjuk, hogy van-e egyáltalán valamiféle

lélek, vagy nincs. Csak annyi bizonyos, hogy pszichikus jelenségek és működések vannak. Annak a nyomát követi Böhme, hogy hogyan alakul ki a megkülönböztetetlenből az egyediség, egyszeriség, különállóság, a dolgok különléte, és valójában azt fogalmazza meg, amit az archaikus hagyomány. Keleten azt mondják, minden sziget kiemelkedik az óceánból, de minden szigetnek egy alapja van.

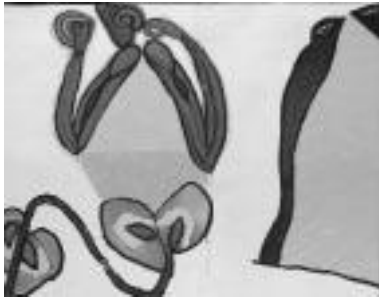
- *Neked* azonban nemcsak mint tanítványnak, hanem mint a Hamvas Béla-életmű kiadójának is meg kell oldanod a filológia és az autenticitás feladatát.

- Karácsonyra akartam elkészíteni *Az ősök nagy csarnoka* említett kötetét, azonban nem lehetett a Böme-fordítás szövegét egyszerűen a könyvbe bemásolni. Hamvas kivételes, zseniális intuícióval rendelkezett, ugyanakkor azonban a fordítás szó szerinti, úgynevezett „tárgyi” pontosságát sok esetben figyelmen kívül hagyta. Tárgyi pontosság természetesen nem létezik. A szövegnek szelleme van. Ugyanakkor Hamvas túl gyorsan asszociált és gondolkodott, a szöveg lényegére ügyelt, és kevésbé a részletekre. Sokszor azt is megértette és lefordította a szövegből, amire csak következtetni lehetett. Nem a nyelvtudásával van baj, hiszen anyanyelvi szinten tudott németül. Gyermekkorában, Pozsonyban a nagyanyjával csak németül beszélt, és az egyetemen német-magyar szakot végzett. Aki már fordított idegen nyelvből, tudja, hogy a túlzott tárgyi pontosság filológiai követelménye szolgai (szellemtelen) fordítást eredményez, és tudja, hogy milyen kint jelent a többszólamú hitelességben a helyes harmóniát megtalálni. Másrészt az is előfordulhatott, hogy a tiszapalkonyai raktáros, Hamvas Béla ült valahol, mondjuk, Kápolnásnyék környékén a vonaton, s zötyögés közben a gót betűs szövegből kihagyott, vagy félreolvasott egy-egy szót. Ilyet is találtunk néhányat. Alapszabály, hogy minden fordítás többszöri lektorálást igényel. A szöveg újrafésülését ő maga is mindig tervezte, de ez végül elmaradt..

- *És te foglalkoztál Böhmével az elmúlt negyven évben?*

- Sokat. Fordítottam is, lektoráltam is mások fordítását. Mégis, Böhme – mint Te is idézted – a legnehezebben fordítható szerző, mondatainak többször neki kell rugaszkodni, míg végül érteni kezdjük. Hamvas azt mondja, szaturnuszi nyelvzete van, olyan, mint amikor kődarabok hullanak alá. Másfelől Böhme az európai vallási konvenciókat messze meghaladja. Nem ott kezd, hogy a Jóisten megteremti a világot, amit aztán a gonoszra hajló emberi természet tönkretesz, hanem azt mondja, az Isten legmélyén keserű, marcangoló, sötét, magára szoruló, jéghideg tűz lobog. Ez a teremtés előtti első állapota, amely olyan, mint maga a jégpokol. Valójában azonban Isten nem ebben a sötét keserűségben tartózkodik, hanem ő ezt a magára szoruló görcsöt minden pillanatban meleg fényre váltja. Amikor a sötétség felfalja és megemészti önmagát, ebből születik meg a fény és a szeretet, és ezt nevezzük Istennek. Ne higgyük tehát, hogy a rosszat kihagyhatnánk Istenből, különben a rossz hogyan is jelenhetne meg a saját képmásában, az emberben.

1968 tavaszán tehát *Az ősök nagy csarnok*kéziratait gépeltem. Aztán odaadta a *Szilveszter* t, a *Bizonyos tekintetben* t és az *Ugyanist*. Hat példányban készítettem el mindegyiket, cigarettapapír vékonyságú másolatokkal. Hármat neki adtam, egyet magamnak tartottam meg, kettőt a barátaimnak adtam tovább,

ugyanis lehetetlen volt ellenállni a kísértésnek, hogy az ember ezeket ne terjessze.

- *Tudom*, én is döbbenet, mint *valami titkos* iratot olvastam a gödöllői HÉV-en a *régi Mozgó Világ* szerkesztőségéből jövet, ahol *pár napra* kaptam valami igen rossz *példányt*.

- Az érzékeny emberekre valóban revelációként hatott Hamvas. Körülbelül olyan revelációként, ahogy Tolsztoj, Dosztojevszkij.

- *Gyakorlatilag* a nyolcvanas évek közepéig minden így folyt, amikor *kezdenek megjelenni* a hivatalos kiadások is – a Világválság, a Scientia Sacra, a Karnevál. *S persze* jól emlékszem a szombathelyi Életünk Hamvas-száma 1987-ben, *amelyet mi* szerkesztettünk, s akkora sikere volt, hogy a folyóirat történetének *példátlan eseményeként* újra kellett *nyomni*. *

- Mint tudod, az első megjelenés előtt két évtizedig Kemény Katalinnal együtt dolgoztunk a kéziratok rendezésén. Igyekeztünk rendbe szedni a papírhegyeket, és eszünkbe sem jutott, hogy ebből valamit ki is lehetne egyszer adni. A gépiratok privát olvasótábora azonban egyre nőtt. Kádár idején e szövegek körül óriási szellemi éhség örvénylett. Az is olvasni akarta, aki egy szót sem érthetett belőlük. De ugyanígy jelen van ma is az érzékeny fiatal emberek szellemi szomja. Például, nemrég járt nálam egy negyedéves debreceni fizikushallgató, akinek hiányérzete támadt a tudományával szemben. Elkezdett Hamvast és misztikusokat olvasni, és ez olyan mélységekbe vitte, hogy számára a fizikát mint tudományt is a helyére tette; mondhatnám, megtalálta a fizika valós helyét a piramis négy periférikus csúcsának egyikében.

1968-ban lényegében ez volt a Hamvassal való találkozásom nagy élménye. Fél évig kéthetenként jártam hozzá, ameddig lehetett, mert közben, néhány hétre a szívkorházba került, Balatonfüredre, ahonnan még betegbben tért haza. Nehéz próba elé állították a Szokol-rádió egész nap tánczenét hallgató szobatársai. – És ezt követte a szörnyű novemberi időszak, az agyvérzés, majd a temetés, és az a vákuumszerű hiány, amit Hamvas Béla távozása előidézett. Bennem ekkor már kialakult valamiféle mester-tanítvány igény, és ennek akkor fizikai síkon vége szakadt. Ekkor kerestem meg a feleségét, Kemény Katalint, akivel ezt követően 2004-ben bekövetkezett haláláig napi kapcsolatban álltam. Gazdag élettapasztalatából olyan tudást adott át, amit csak az első világháború előtti csodálatos generációk ismerhettek.

Ez azonban már egy másik életszakasz kezdete – az írott szöveg, a *tantra* korszaka. Az élő mester-tanítvány kapcsolatot felváltotta az írás által közölt tanítás. Hamvas azt mondja, ez a szellemi tartalmak átadásának legkevésbé hatékony módja. De még ebben a formájában is olyan szellemi erőt sugároz, hogy számunkra, a magyarság számára évszázadokra be fogja világítani az eget.

*

Ma, Magyarországon nagyon sokan kutatják a sámán vallások gyökereit, a nemzet eredetét, a magyarság mitologikus forrásait. – Hamvas Bélát a nemzeti gyökerek, az ősök útjai alig foglalkoztatták. Csak abból a szempontból vizsgálódott, hogy a magyarságnak az egyetemes emberi hagyományhoz milyen kapcsolata lehet. Minden népnek van spirituális küldetése, és ezek a feladatok egymással nem versenyeztethetők. Minden nemzet mélyen hiszi, hogy kivételezett, és a messiási tudat éppúgy megvan a hébereknél, mint az oroszoknál, mint a németeknél, az indiánoknál vagy a mohamedánoknál. Ezért mondja Hamvas, hogy más alapot, mint az egyetemes emberiség, nem fogad el. Ezen belül a népek, nemzetek csupán mint a gazdagság sokszínűsége jelennek meg. Ennek ellenére a magyarság rangja Hamvasnál nagyon magas, ha ezt nacionális alapon gondolkodó ellenfelei nem is tartják elegendőnek. *Az öt géniusz* ban azt írja, hogy a magyarság eredetében egy nomád ksatrija nép, azaz lovagi, nemesi nép, és ezért vonzódik jobban a pásztorkodáshoz, mint a földművességhez. *Az öt géniusz* nak a szemére vetik, hogy a magyarság mitológiájával nem foglalkozik, és nincs benne meg a kellő nemzeti pátosz és hódolat. Pedig ő azzal, hogy kimondta: ksatrija, nemesi nép, amelyiknek igen fejlett önérzete, méltósága, büszkesége van, ezzel tulajdonképpen a nemzetét nagyon magasra értékelte. A lovag fölött már csak a papi kaszt, a brahman tudatszint lehetséges, a kontemplatív ember étosza. Amilyen India, Tibet. A magyar tehát nem brahmani nép, de nem is kereskedő vagy iparos. Van egy veleszületett nemesi tartása, és ez a büszkeség még akkor is meghatározza, ha paraszti sorba kerül, ha földet művel. Aztán itt van ez a mi fantasztikus nyelvünk – amit Hamvas felső fokon használt, anélkül, hogy ő maga ezt a kincset felismerte volna. Mert ha egy nyelv alkalmas arra, hogy általa meg lehet jeleníteni az archaikus hagyomány minden árnyalatát, finomságát, az a nyelv legalábbis egyenértékű a régi szakrális nyelvekkel. Viszont kétségtelen, hogy a kidolgozatlan magyar terminológia és a források hiányában ő a magyar nyelv és az indoeurópai nyelvek közti feszültségben minden lényeges kifejezést az idegen nyelvekből volt kénytelen venni. Nyugati forrásokból kapta az ősi, keleti hagyományt is, német-angol-francia forrásokból, Deussentől, Zimmertől, Legge-től, Richard Wilhelmtől, H. Corbintól, Guénontól, Zieglertől, és sok más fordítótól. Schopenhauertől, Kierkegaardtól és Nietzschétől kapta az első filozófiai élményeit. Miközben a magyart magas nyelvi színvonalra emelte, asszociáció mélyek, pontosak és művésziek, ezáltal tagadhatatlanul jelentős mértékben megújította az írott magyar nyelvet. A hagyomány megfelelő magyar szavait ő találja meg és mondja ki. Mi, ma már tudjuk – és többek között éppen Hamvas szövegei miatt –, hogy nyelvünknek éppen olyan mély spirituális gyökerei vannak, mint bármelyik indoeurópai vagy más archaikus nyelvnek. A magyar szóelágazásaiban olyan egyetemes metafizikai tudás van, amelyet még éppen csak most kezdenek felfedezni. Ezúttal nem a romantikus XIX. századi etimológizálókra gondolok, hanem arra Czuczor-Fogarasi-féle nyelvi látásmódra, amely persze másfél évszázadig szenvedélyes akadémiai ellenhullámot kapott. Hamvas maga is olyan szógyököket tudott felfedezni, amit aztán ki is bont – például amikor a számszámlál szavakat elemezi (beszámol, felszámol, számba vesz, számot ad, elszá-

mol, leszámol stb.). Ezek a szavak mind a sorselemzést, sorsmatézist jelentik, és a mennyiségtanhoz nincs közük. A nyelv kollektív alkotás, amit csak közösen tudunk létrehozni. A jó író azonban képes megtisztítani és felemelni a köznyelvi alapot. És Kemény Katalinnak talán igaza van: nagyon jók a német és a francia esszék, az angol esszé talán a legjobb, de Hamvas esszéinek nyelvi intenzitása semmiben sem marad el ezek nívójától. Az angol esszében a fanyar humor lenyűgöző, a bujkáló, finom irónia, öngúny; a német nagyon bölcs, emelkedett és filozofikus; a franciában mindig meg kell jelenjék a kifinomult, vibráló szellemesség, de minden esszé kimondatlan axiómája, hogy bármiről szóljon is, unalmas sohasem lehet. Hamvasnál mindezek az elemek együttesen megvannak, miközben mindig megjelenik nála az évezredek távlat és a metafizikai atmoszféra.

- *Valóban*, hogyan látják ma Hamvas Béla művét a kiadók és az olvasók, *amikor a magyar irodalomnak kezd külföldön piaca lenni?*

- A Hamvas-áttörés lényegében azért nehéz, mert nincs mögötte a kultúrpolitika kincstári apparátusa. A hazai kultúrkorifeusok elsősorban a kortárs alkotók szűk körének műveit fordítatják, őket küldik a könyvvásárokra, belőlük válik magyar irodalmi tananyag. De Hamvas lassan mégis a helyére kerül. Most például egy fantasztikus dolog történt: a mainzi egyetem filozófia tanszékére került néhány szöveg a *Scientia Sacra*-ból, amit egy német etnográfus saját ambícióból fordított le. És a mainziak fölfedezték: „döbbenetes, hogy van egy ilyen ember Európában, és nem tudunk róla!” Ez az ember egyrészt el tudta készíteni az európai civilizáció leltárát, másrészt tud a XXI. századra is útravalót nyújtani. Körülbelül olyan formátumú elme, mint Bergyajev, aki az *Új középkor* című könyvében szintén egy új, szellemi korszak eljövételét jósolja, amelyben ismét a személyesség és az emberi kapcsolatok uralkodnak. A mélypont apokalipszise után megszűnik a tömeg és individuum arctalansága, és ismét felváltja a középkor óta elveszett személy és nép minősége. Hamvas is hasonlót mond, az apokalipsziszre azért van szükségünk, hogy minden rejtett tudatállapot a napfényre kerüljön, és megméretessen. Az apokalipszisz lehetővé teszi, hogy a fény és az árnyék Szent Jánosi feszültsége színt valljon.

Amikor a mainzi egyetemen fölfedezték a gondolkodót, rögtön Pestre akartak hozni egy filozófiai kongresszust Hamvas Béláról. Szóltak a kollégáiknak a pesti egyetemen, de azok fanyalogtak. És bevallottan nem is nagyon ismerték. Azt mondták, Hamvas csak egy dilettáns filozófus, és munkái legfeljebb valami Nietzsche-utánérzések. De a németek ezt követően fölvetették velünk a kapcsolatot, s most ki akarnak adni egy esszékötetet, és a *Scientia Sacra*-t fordítatják. Hamburgban a *Karnevál*-fordítás egyharmadánál tart, de az elkészült szöveget rögtön dramatizálják is egy színházi előadás számára. Januárban Hamburg egy avantgárd színházában a regényből több órás performance-szerű felolvasásokat szerveznek. Olaszországban Claudio Mutti fordított meg Hamvas-szövegeket különféle lapokban, a szerbeknél pedig Sava Babic szinte minden kiadott írását lefordított. Egyre több írás lát napvilágot szlovénul és horvátul, és az oroszoknál megjelent már a *Scientia sacra* első része. Az erdélyi magyarok között szinte kultikus tisztelet övezi: egyedül Marosvásárhelyen létezik egy Hamvas honlap, amelyben mind Hamvas

szövegek jelennek meg, mind ezek szellemi háttere. Franciaországban egy neves kiadó angolból lefordította *A bor filozófiája* t, a címét megváltoztatta (*Imakönyv az ateisták számára*) és illegálisan terjeszti. Van tehát valamelyes külföldi mozgás.

A Hamvas-recepció igazi akadályát ma is a magyarok jelentik. Az egyetemi oktatók, főként az idősebbek felelősek a késlekedésben. Egy részük minden hazai szellemi tel-

jesítményt eleve provinciálisnak tart, és csak a nyugatiakra figyel. Illik tudni, hogy mit gondol Foucauld, és hogyan vélekedik Lacan, de nem kell ismerni Hamvast. Szerencsére ez a tendencia kezd túllendülni a holtpontra, sorra jelennek meg az egyetemeken olyan tanárok, akik már a helyén értékelik. Ha Budapesten nem is, de Szegeden, Debrecenben, Egerben, a Pázmányon már kezd a súlyának megfelelő helyét elfoglalni. Az idősebbek között az Ilia Mihály-féle vonalon évtizedek óta helyet kapott az oktatásban, de az ifjabbak közül ott van a JATE irodalom-tanszékvezetője, Odorics Ferenc, aki diákjai számára kötelező olvasmánnyá tett számos Hamvas esszét. Egy ideig vizsgaanyag volt néhány Hamvas-szöveg a Pázmány Egyetemen is, amíg az illető tanár távozni nem kényszerült. Az egri filozófiai tanszék vezetője, Thiel Katalin sok éve tart szemesztereket Hamvasról. De Budapesten is csak a bölcsészeket nem érdekli. Más pesti felsőoktatási intézményben jelen van: a Képzőművészeti Egyetemen éppen úgy, mint az Iparművészeti Akadémián vagy a közgázon, a szociológusok között.

– *De reménykedjünk, hisz a Márai-kultusz is lényegében nemzetközi forrásokból, külföldről indult. Egészen föltűnő és meglepő olasz, német, holland, angol és egyéb sikerekből. Pedig a magyar Márai-kiadás is, hogy úgy mondjam, zaklatott és nehezen áttekinthető volt a rendszerváltás óta.*

A rendszerváltás irodalmi közhelye volt, hogy a cenzúra szüntével nem kerültek ki a fiókokból fontos művek. Ez nem igaz. A Hamvas-összkiadás – éppen e lap kiadói vállalkozásában és Pete György kezdeményezésére – 1990-ben indult el. Bizony, világirodalmi súlyú remekművek kerültek elő! Most már a huszonkettedik kötetnél tartunk, és talán még nyolc-kilenc kötet van hátra. A források feltárása nyomán a kötetek végső száma egyre nő. Kiadásra várnak még a satirikus írások, a háború előtt írt esszék, a művészeti írások, levelek, naplók, fragmentumok, és külön záró kötet, indexszel, szószedettel, bibliográfiával, Hamvasról írott tanulmányokkal, életrajzzal.

Ami az általad említett zavaros helyzetet illeti, Hamvas be nem fogadása minden más magyar szerzőnél elképesztőbb. Ebben az évben jelent meg egy igen terjedelmes retrospektív antológia a magyar esszéirodalom több évszázados terméséből. Mindenki, aki valami esszéfélet írt, belekerült a kötetbe, kivéve Hamvas Bélát. A *Babérligetkönyv*, a *Siletium* és a *Patmosz* írójának a több tucat literátor társaságában nincs helye. Tényleg ennyire súlytalan lenne?

2006-ban eddig jutottunk.

ANGYALISTVÁN FERENC

Öt

szutra

aranyvonal

Hamvas Bélának

és akkor átfordult az összes ég
az összes felhő az összes
eltagadott emlék

tenyered falára a múlt éget
bélyeget arcodon évezredek
ércei csak nem hiszed el hogy

az a test amit kölcsönkaptál
rejtí mindazt a csodát mi te
vagy ebben az anyagszerű

építményben ott lenne mindaz
ami megnyitotta a könyvet
és káprázatban tartja a földet

anyád elfúló hangja apád összeszorított
ajkai a fátyol réseit imhol eltakarják
reszket az erdő lángolnak a távolban

szabadjára eresztett elefántcsordák
magyar nem szabhat határokat
kiáradásunk megkérdőjelezhetetlen

küldetésed épp annyi mint azoké
akik most épp a másét veszik el
fojtotgatják a folyók torkát

kibelezik a hegyeket utakat
építenek gólyahírral telehintett
mezőinkre nem vagy a több

a rablónál nála ki pénzedet veszi el
nem is kevesebb csupán képes
vagy hogy a maszkot időben

szakítsd le hogy a jelmezbált
záró csengő bojtját végigsimítva
nevess hangod mezők felett

szálljon el énekelj a dal árkot
véssen a matt étkezőasztal
hengerfelületére aranyvonal

emberíz

csak sírások fátyolán át
láthatod meg az eget

a kar félbetört madár
a tekintet leejtett bögre

hullámmozgás
fajtavédelem elkülönített osztagok

a kerítésen átjutott néhány bogár
szünet nélküli hatalom

végzetes erők
félrenyelt délután

este éjszaka hajnal délelőtt
a harangszó kivételszámba megy

egy padon ülsz
alattad pokróc
lábad ernyedt tenyered pókháló
elmemozgásod kizárólag környezeted ellenőrzésére terjed ki

figyeled a közvetlen közeledben lévő embereket
ha támadást észlelsz kivársz
őrzöd mozdulatlanságodat
ellenállásod hamueső
mindent odaadsz fáért vízért
alabástrom díszekért
felteszél egy-két medált
büszkeséged kitartó halál

néha odaütsz félve ugyan félelmet keltve
együtt a semmiért
kezeitekben szertefoszlik
évezredek mosolya

lehet

lehet hogy nem bírja ki
lehet úgy van kitalálva
nem bírhatja ki

akkor pedig miért miért
a lázadás a robbanás
a felhörgő ének

a kikezdhetetlenség
a hajthatatlanság
a boldog derű

minek a hevület
az elsőprő roham
a kérlelhetetlenség

csak a szenvedés maradjon
az legyen enyém egyedül enyém
magábfordult tekintet

elvézett kar a tagon
majomvár ellesett pillanat
egymás hátán hegyén

menekülök a támadás elől
nem akarom látni magam
feszta korbálok ragad

félek reszketek magam
ebben a hideg téli estben
ebben a felcicomázott ligetben

ahol csak a szél járja be
újfent és újfent
a soha nem látott
fényekkel pompázó kerteket

hártya

a fények áttörnek a hártya vékony erezetén
pirosuló moraj fékeveszett szilaj recsegés-ropogás
döbbenetes csend alszik a város a denevérek
tesznek néhány tisztelettudó kört minden mozdulatlan

ég az óváros átforduló gerendák keresik
láthatatlan kezét mindent betöltő sugárzás
égi zene pusztul a múlt belezengenek és roppannak
a körúti hársak megszakad a kockakő mértana

az időt és a teret is új lépték méri ki
kezdetben ez természetes bizonytalanul
mozogsz szemed alig szokja a fényt
tulajdonképpen nem is látsz mozdulataid

öntudatlanul követik az égi ritmust földindulás
és megérkezés a távbeszélő zsinórja az utolsó
hívást lezáró folyamatos foglaltjelzést küldi
ebbe a világba ahol az elvékonyodott és szertefoszlott

hártyarendszer egy mozdulattal lehetővé tette azt
a csodát amelyben az felszámolta a kint és bent
közötti bádogépitményeket és csörrenő betéteket
lehetővé tette számodra végre amire mindöröktől

fogva vártál és amire mindöröktől fogva rendeltetél
hogy szemed a forrás kristálytisza vizében veszteség nélkül
kövesse a halak minden egyes mozdulatát s hajnalban
a rigók énekének minden egyes megkülönböztethető fénnel teli hangja

is hiánytalan rendben érkezzen hallójáratod bejáratához
és a felfogó központi rendszerhez s amikor kedvesed
szemébe nézel a száj nem nyílik szóra hangszálad utasítást
sem kell kapjanak tekintetedben ott van minden mi

emberi készültséggel mondható a rendnek
ebben a csodálatos zûrzavarában
már soha többé nem teszed fel a kérdést
az ôsi tudás beragyogja az előszoba kopottas falát

k ô

köveken fordult át tekintete
benne a legnehezebben
abban a kőben látta meg
titokzatos fények nehézkedés

bizonytalan mozdulatokkal közelítette meg
leült a közelébe nem látta érezte
megnyílt az idő
micsoda felmérhetetlen súlyok

hogyan akkor abban a testben
annak a történetnek részeként
előkészítette végrehajtotta
busás jutalmat remélt

hitte is nem is nem élt
hozzáférhetett megérintette
elhagyott testét
a felbomlás folyamatait is

láttni engedte
kőbeírt történethaladványok
fokozhatatlanul idősebb
mint múltját őrző tartós anyag

szíve a tömb középpontjában állapodott meg
felszikkasztotta az élettelen anyagot
szava évezredekben ívelt át
a kő énekében forgószelek kavargott

lovon ült hamiskás szemű kancán
bíborpalást később a lábainál hevert
dárdával hatolt át a felgyújtott fegyvereken
óriás szemekkel barázdálatlanul nézett a világra

ocsúdása fegyveromlás volt
ahogy lábra állt hulltak a kövek
hosszú köpenye a rét mentében húzódtott
mosolya földrészeket kötött össze

